

inimestega. Need intervjuud on nüüd Läti Rahvusliku Suulise Ajaloo Arhiivis, mis asub Läti ülikooli filosoofia ja sotsioloogia instituudis. DVD lähtematerjal koosneb üle 20 audiosalvestuse kassetilintidel, üle 700 fotonegatiivi ja 16 mm filmi.

Piirkond, kuhu me toona läksime, oli suletud ja kuulus sõjaväele – raketibaas, suur raadiolokaator, piirivalve ja sõjaväelaste linnak keset metsa. Kuid seal elasid mõned kohalikud, kes teadsid rohkem, kui see, mida meie oskasime selles ümbruses näha. Nad teadsid lugu külast, kus 20. sajandi alguses oli üle 30 maja ja kus elas rohkem kui sada inimest. Nende mälestustes see küla elas: külaelanikud tulid tagasi oma kodudesse ja osalesid nüüd neist lugudest silme ette kerkivas elus, millest jutustasid nende naabrid – selle küla kolm viimast elanikku Lizete Švanenberga, Alvīne Mūrniece ja Ernest Mūrnieks. Nii salvestati Lūži küla lugu kolme erineva iseloomu, erineva päritolu, kuid sama saatusega inimese tunnistusena.

20. sajandi alguses oli Lūži küla küllalt kuulus soome ja eesti folkloristide, etnograafide ja keeleteadlaste seas, kuna see oli viimane piirkond, kus kõneldi liivi keele lääne murret. Lizete ema oli Eesti rahvaluuleuurija Oskar Looritsa informant. Lizete oskas lapsepõlves liivi keelt. Kui hiljem, 1970.–80. aastatel tuli välitöödele eesti keeleteadlane Eduard Vääri, siis selleks ajaks oli Lizete mõned liivi sõnad unustanud. Lizete elas 1987. aastani, ta suri 85aastasena. Alvīne ema oli liivi ja isa läti päritolu. Alvīne ei kõnelnud liivi keelt. Ta suri 87aastasena 1993. aastal. Ernest suri 86aastasena 1989. aastal.

Mul on väga hea meel vahendada Lūži küla lugu läbi audiovisuaalse kompositsiooni, kasutades Lūži küla kolme viimase põliselaniku häält. DVD valmis 2009. aastal.

Māra Zirnīte

Baškiiri rahvameditsiin, teadjad ja loitsud

Mullu kaitses Zarja Minnibajeva Ufaas väitekirja *Kurgaani oblasti baškiiride rahvameditsiin 19. sajandi lõpust 21. sajandini*. Tegemist on detailirohke sissevaatega usult ja kultuurilt kauge rahvusrühma rahvameditsiini, kusjuures põnevaks muudavad käsitluse informantide (enamasti rahvaarstide) seletused ravipraktika tagamaade kohta ja selle vahendusel avanev usundiliste olendite süsteem. Näitetekstidena esitatud loitsud ja musulmanide palved osutavad üllatavalt sarnastele sisu- ja vormivõtetele.

Kõnealune rahvarühm elab paljurahvuselises keskkonnas. Baškiire elas 2002. aasta rahvaloenduse andmetel Kurgaani oblastis 15 300 ehk 1,6% elanikkonnast, Kurgaani linnas 600 ja naaberrajoonides ligikaudu 13 400 isikut. Kõnekeelena kasutatakse ar-gajani keele idamurret, usutunnistuselt on rahvusrühm sunniidid. Uurimus põhineb 18.–19. sajandi trükiallikatel, maakonnaarstide ja etnograafide raportitel, kuid salgamatult huvitavaim on 1997. ja 2003. aasta välitöödel kogutud aines.

Z. Minnibajeva vaatleb laiemat probleemide ringi: rahvapärased haiguskujutelmad, nende etioloogia, terminoloogia, demonoloogilised haiguskujutelmad; haiguste vaimsed ja füüsilised põhjused; teadjad ja nende diagnostika; rahvapärased ravivahendid, sh taimset, mineraalset ja loomset päritolu ained; ravimine palvete ja loitsudega ning kaitseesemed. Käsitluse edenedes tutvustatakse usundilisi norme ja aksioome, sel-

gemaks muutub islami-usulise rahvakillu meditsiiniline igapäevapraktika ja usuelu, samuti sarnasused Läänemere äärsete ja idaslaavi rahvastega.

Sarnasused algavad haigusvaimudest, kellest *Зэхмэт*/Захмат (vanatürgi k. 'kahju, vaev, raskus') on musta varju kujul liikuv või inimesesarnane olend, kellel on uskumuste kohaselt perekond ja lapsed, ta elutseb räpastes ja ohtlikes paikades (prügilad, majajäetud hooned, pesupesemise paigad ja kohad, kuhu on sattunud ohvriloomade veri), harvem on ta zoomorfne (nt koer). Tema põhjustatud haigus väljendub peavalu, raskus- ja külmatundena. Rahvapärase kujutluse järgi *zahmat* lööb inimest, haigust ravitakse veele loetud palvega "Элхэм" (*Аль-Фатиха*) ja "Колхуалла" (*Аль-Ихлас*) (Koraan 1: 112), vesi valatakse põhjasuunas. Ravimiseks kasutatakse veel tulistamist, müra, loitsude lugemist. Haigus ennetamiseks on tarvis kodus puhtust pidada, palveid lugeda ja kasutada vormelit *Бисмилләһи-ррахмәни-ррахим* (*С именем Аллаха, Милостивого и Милосердного*). Kanooniliste palvete ja koraanitekstide kasutamist ravimisel käsitletakse omaette alapeatükis, seegi on kristlike palvete ja piibli kasutamise täpne käitumuslik analoog.

Tuulispask *koion* on üks zahmati liikumisvorm ja vastavalt seletatakse haigust kui zahmatilt või tuulest saadut. Tuulispaska on altailased pidanud inimhingi varastavaks kurjaks vaimuks, telengiidide arvates muutub surnud šamaani hing tuulispasaks ja hakkab varastama elavate hingesid, kirgiisidel on tuulispask kuradi liikumisvorm. Eestlased tõrjuvad tuulispaska noa heitmisega keskmesse, kurgaani baškiirid kolm korda sinna suunda sülgamise ja vandesõnadega.

Džinn (*Ен/жен, нәрей*) on zahmati üks elustajaid, antropomorfne või varjutaoline kahjustaja. Haigusterminoloogias kasutatakse väljendit *džinni löök* ja see väljendub ägedate valudega peas ja kehas. Džinn võib inimese seestada (nn džinnihaigus), mida tõrjus seitse mullat islami palveid lugedes. Samal päeval ohverdati arstimiseks lammas, kuid haigel seda liha süüa ei lubatud. Nahk, kondid ja veri visati koos nõudega, milles neid kanti, külast eemal asuvasse paika. Džinnid liiguvad rangelt oma radu mööda ja nende tee peale ehitatud majas kimbutab elanikke painaja, haigused ja ebaõnn. Džinnid liiguvad tihti ristteedel, kust saadakse ja kuhu viiakse haigusi. Eriti aktiivsed on džinnid neljapäeviti, samas ravimiseks see nädalapäev (erinevalt eestlastest) ei sobi. Päikeseloojangu ajal aktiveerub enamik haigusi ja kahe öhtupalvuse vaheline aeg on inimestele eriti ohtlik.

Sarnasusi on ka saunaga seotud motiivides: džinnid kogunevad pärast südaööd sauna lapsi pesema, mistõttu on siis saunas viibimine keelatud. Nais- ja meesdžinnid võivad abielluda, saada lapsi ning nad on sarnaselt inimestele kas Allahi järgijad või uskmatud ehk šaitani järgijad.

Kui eelnevas leidus põimumisi ja vasteid meie saunahaldjatega, siis lapsevahetajana on viimastel sajanditel eestlastel tegutsenud kurat, neil džinnid. Vastsündinut ei lubatud ka baškiiridel jätta üksinda, nimepanek kaitseb last haiguste ja vahetamise vastu. Vahetatud lapse parameetrid on taas sarnased: džinn asendab normaalse lapse oma inetu, taibutu, kurtumma lapsega, kellel on ebatavaline kasv ning raskused rääkima õppimisega. Vahetamise vastu kaitsevad universaalselt raudese ja palveraamat.

Paralleele eesti mütoloogiast võib leida ka baškiiride libahundile (surnud nõia hing või esineb ka haudu külastavaid inimesi jälitav vaim, lendab tulekerana ringi), kes on sunnitud põgenema, kui riietel nõöbid valesti kinni nõöpida. Eestis vastaks sellisele olendile peaaegu täiel määral kratt, tõrjumine on seotud rõivastega, kuid laiem semantika teistsugune (pastla/kingapaelad tuleb lahti tõmmata või lõigata). Bisura

(nais- või meessoost antropomorfne olend) külastab öösel naisi kena noormehena või mehi tütarlapsena, temaga kokkupuutunud inimene kõhnub, muutub näost kollaseks ja kaotab elujõu – meie vaste taas demonlik surnu, kurat, slaavlastel keskpäevavaim ja teised olendid.

Haigusi võivad põhjustada tugevad emotsioonid, nagu ehmatus (*kurkõu*), mille peale elujõud lahkub kehast ja asemele asub haigusvaim. Kasvajaid seletati vahel naha alla elama tunginud ussidega, kes levivad kogu kehas ja raviti palvetega.

Haigusi saadi, nagu meilgi, lisaks tuulispasale ja tuulele maast ning siis tuli haigus kanda maale maagiliste võtete abil üle. Seletused seostavad haigusi veel mentaalsuse ja lubaduse mittetäitmisega, normirikkumistega pere vastu (oluliste kommete eiramine matuste ajal ja surnu mälestamata jätmine), sajatuste ja needustega, solvamise ja häbistamisega, kurja silmaga. Mustasilmseid isikuid peeti sünnipäraselt kurja silmaga inimesteks, kelle vaade kahjustab inimesi, loomi ja taimi. Väikelaste kiitmine usuti põhjustavat kõige raskemaid haigusi alates epilepsias. Lisagem lühikese väljanoppelise ülevaate lõppu, et neljapäev oli kurgaani baškiiridelgi oluline päev, seotud esivanemate hingedega.

Huvipakkuv on tänapäeval kasutatavate ravimtaimede nimetuste ja nende kasutusvaldkonna kirjeldus, ülevaade diagnostilistest võtetest nagu ubade (41 uba), kirsikivide või kivikestega, aga ka kohvipuru või linaseemnetega ennustamine, diagnoosimine looma siseorganite järgi jm võimalused. Haiguse diagnoosimisel olid abiks unenäod, vaha valamine ja selle põhjal ennustamine. Vanadest võtetest on tänaseni kasutusel patsiendi pulsi järgi diagnoosimine.

Loomulikult leidub kokkulangevusi haiguse minemapeletamise, suitsutamise, matmise, ähvardamise jm rituaalides ja loomulikult ainetes mida ravimisel kasutati. Kuna tegemist on järverikka piirkonnaga, siis on keskne järvevesi, kuid haiguste tõrjes on kohased ka lume-, vihma- ja allikavesi, samuti laialt tuntud kartulikeedu aur, viin ja puskar, ravimuda ja savi, sool, äädikas jm. Piirkonnaomaselt on olulised veel piim ja kõik piimatooted kumõssini ning rasvad kana ja kalkunirasvast hobuse ja ondatrarasvani. Üksikute eranditega on esitletud äärmiselt universaalseid aineid ja sellest lähtuvat ravipraktikat. Autor on tähelepanu juhtinud ka salvidele ja mitmetele komplekssetele võtetele rahvameditsiinis.

Üks mahukamaid osi on seotud rahvaarstidega. Zarja Minnibajeva väitel tegelevad rahvameditsiiniiga klimakteeriumieas naised, kellel traditsioon lubab kodusel teel valmistada salve. Ta jaotab teadjad viide rühma, millest esimesse kuuluvad universaalsete teadmistega polüfunktsionaalsed ravijad (teadja, herbalist, ämmaemand, ennustaja, nikastusearst, luupaigaldajad, herbalistid, poiste ümberlõikajad, ämmaemandad). Näiteks ämmaemanda ülesannete hulka kuulus sünnitusabi andmine ja sünnijärgne hoolitsemine, samuti naiste- ja lastehaiguste ravimine ja viljatusega võitlemine. Nabalõikamisel on kasutatud vanapärasest dialoogloitsu, sedavõrd universaalset, et leiame samasuguseid ka nt eesti, soome ja teiste rahvaste loitsude ja kombestiku hulgast.

- | | |
|------------------|------------------|
| - Ни кыркаһың? | - Mis sa lõikad? |
| - Кендек кыркам. | - Naba lõikan. |
| - Ни кыркаһың? | - Mida lõikad? |
| - Кендек кыркам. | - Naba lõikan. |
| - Ни кыркаһың? | - Mis sa lõikad? |
| - Кендек кыркам. | - Naba lõikan. |

TUTVUSTUS

Teiseks eristab autor ratsionaalsete võtetega ravijad, kolmandasse kategooriasse on liigitatud ennustajad, neljandasse rühma kohalikud moslemipühakud ja vaimulikud ning palvetega ravijad, viiendasse rühma kuuluvad rändravitsejad. Kõigi liikide juures on toodud ka võtmeinformantide lugusid, nende ravimistavasid, uskumustikku jm.

Rahvaarstiks saamisel ilmneb erijooni, nt kaksikud sünnitanud naised saavad kahe-tusest jagu ja ravivad raskeid lastehaigusi. Samas on igas perekonnas ravimisoskustega inimesi, kellelt saadakse teadmisi jälgimise või õpetuste vahendusel. Arstijavõimed saadakse pärimisliini pidi, eelkäija annab need edasi koos õnnistusega. Teadmisi võidakse aga saada ka letargilise une ajal esivanemate vaimudelt ja üks tuntud viis on kalmistul magades esivanematelt teadmised vastu võtta.

Siinne kirjeldus ja loetelu on murdosa esitatust, millest sama alaga tegelejad leiavad hulgaliselt stereotüüpset, võrreldavat või eristuvat. Olgu selleks siis hambavalu põhjustav hambauss, varga sümboolne kinnisidumine, haiguste kuule ülekandmine või muud seigid.

Mare Kõiva

BOOK REVIEW

From everyday life into a book: an example of the publication of oral biographical interviews

Anu Korb (compiler, editor). *Siberi eestlaste elud ja lood*. Eesti asundused V. [Lives and Stories of Siberian Estonians. Estonian Settlements V.] Tartu: EKM Teaduskirjastus. 2010, 358 pp.

Lea Jürgenstein & Liina Rootalu. *Peterburi eestlaste lood*. [Stories of St Petersburg Estonians.] Tallinn: AS Ajakirjade Kirjastus. 2011, 296 pp.

The books are introduced and compared by Tiiu Jaago.

Biographical film about Livonians

***Aizslēgtais krasts* [Restricted coast: a story of people and times on the northern coast of Courland.] Läti Rahvuspark, 2009.**

Introduction to the DVD is provided by Tiiu Jaago, comments from Māra Zirnīte, one of the authors of the film.

Bashkirian folk medicine, charms and charmners

In 2011 Zarya Minnibayeva defended her doctoral thesis on Bashkirs' folk medicine in Kurgan oblast from the late 19th to the early 21st centuries.

The book is introduced by Mare Kõiva.